

УСНА ТА ПИСЬМОВА ФОРМИ ПОКАЗАНЬ СВІДКІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Новікова Н. А.,

здобувач НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України,
суддя господарського суду Харківської області

У статті розкриваються форми показань свідка в цивільному процесі. Досліджується усна та письмова форма показань свідка за ЦПК України та Франції. Визначаються позитивні та негативні моменти усної чи письмової форми показань свідка в цивільній справі.

Ключові слова: цивільний процес, показання свідка, форма, дослідження.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Показання свідка в цивільному процесі традиційно досліджувалися в усній формі. Дана форма для такого засобу доказування була сформована історично: в часи формування державності на українських землях судочинство здійснювалося вже тоді, коли не було ще такого засобу доказування як письмові докази. Показання свідків на ранніх етапах розвитку вітчизняного судочинства досліджувалося в усній формі, оскільки писемність серед населення була поширена слабо. Така традиція форми показань свідків зберігалася сотні років та справно забезпечувала суддям та учасникам процесу можливість отримання від свідка достовірних знань про обставини цивільної справи. Але наразі дедалі частіше висловлюються думки окремими науковцями щодо можливості використання письмової форми показань свідка. Актуальність таким дослідженням додає той факт, що низка європейських країн допускає можливість надходження до суду показань свідка у письмовій формі. Все це вимагає проведення всебічного дослідження щодо аналізу плюсів та мінусів двох форм показань свідка у цивільному процесі: усної та письмової.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Класифікацією показань свідків у цивільному процесі, а також дослідженням їх усної та письмової форми займалися такі науковці, як: С. С. Бичкова, В. І. Бобрик, Я. П. Зейкан, В. В. Комаров, В. В. Молчанов, І. В. Решетнікова, В. І. Тертишніков, М. К. Треушніков, М. Й. Штефан та інші.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є розкриття юридичної природи форм показань свідків у цивільному процесі залежно від їх джерела закріплення.

Виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Показання свідка за джерелом закріплення належать до так званих особистих доказів на противагу письмовим, які мають речове походження. Загалом до особистих доказів зараховують окрім показань свідка ще пояснення сторін, третіх осіб та їх представників, а до речових – окрім письмових доказів зараховують власне речові докази.

Особисті докази в цивільному процесі характеризуються тим, що джерелом свого походження вони мають людину, а інформація про обставини цивільної справи зберігається у пам'яті таких людей. На противагу їм, група речових доказів характеризується тим, що інформація про обставини цивільної справи зберігається на матеріальних носіях, предметах матеріального світу. Висновки судового експерта вважають змішаним доказом, оскільки інформація про обставини справи фіксується в процесуальному документі та може бути доповнена в усній формі судовим експертом в судовому засіданні (ст. 189 ЦПК України).

Оскільки показання свідка виступає особистим доказом, де інформація фіксується в пам'яті людини, способом її вилучення може бути спілкування з нею. Проте свідок може цю інформацію записати деінде (наприклад в листі), що перетворить її в письмовий доказ. Ось чому треба розмежовувати такі форми надходження доказової інформації від людини.

Діючий ЦПК України явно віддає перевагу усній формі показанням свідка, хоча прямо про таку форму показань він ніде не вказує. Але такого висновку можна дійти із системного аналізу багатьох статей вказаного кодексу. Зокрема, ст. 180 ЦПК України чітко вказує, що процедура допиту свідка відбувається в усній формі: «допит свідка розпочинається з пропозиції суду розповісти все, що йому особисто відомо у справі». «Розповісти» означає, що свідок починає з судом та особами, які беруть участь у справі, та іншими учасниками процесу спілкування по обставинах справи. Спочатку таке спілкування відбувається у формі вільної розповіді про те, що знає свідок, а потім у формі відповідей на запитання, які йому ставлять сторони та інші зацікавлені особи, а також суд.

Загалом надзвичайно багато процедурних правил в цивільному процесі виписані з урахуванням необхідності дослідження саме усних, а не письмових показань свідків: виклик свідка, привід свідка, порядок допиту свідка, порядок поставлення свідку запитань, залишення в залі суду допитаних свідків, право свідка просити про свій повторний допит, одночасний допит кількох свідків, можливість видворення із зали суду осіб, які беруть участь у справі, при допиті неповнолітніх свідків тощо.

Панівне значення усної форми показань свідка в сучасному цивільному процесі підкреслюється ст. 181 ЦПК України, яка виписує умови, за яких свідок у процесі свого допиту може користуватися

письмовими записами: «якщо його показання пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими даними, які важко зберегти в пам'яті». Даний випадок вже вказує нам на можливість існування письмових форм показань свідка, але тільки як виняток, що підкреслює головне і очевидне правило: показання свідка мають бути представлені в усній формі. Чому так?

Як правильно вказується в доктрині цивільного процесу, усна форма показань свідка виступає найкращою формою, яка забезпечує отримання доброякісної інформації та правильне її розуміння судом [1, с. 180].

Зобов'язує суд дослідити показання свідка в усній формі принцип безпосередності, який передбачає особистий контакт суду та свідка, що є носієм доказової інформації. Такий особистий контакт важливий у плані оцінки показань свідка. Зокрема, треба особисто переконатися в тому, яким чином відбувалося сприйняття свідком обставин цивільної справи. Чи не було яких-небудь факторів, які впливали на правильне сприйняття свідком певних фактів. Крім того, суд має переконатися в тому, як свідок зберігає в пам'яті інформацію по обставинах справи: добре чи ні. Без особистої присутності суду важко було б надати якісну оцінку показанням свідка. Так, як вказують практикуючі юристи, якщо допитується кілька свідків щодо одного й того самого факту, то схожість відповідей свідків може здатися суду заученою та викликати недовіру [2, с. 378].

Ось чому надання показань свідка в усній формі виступає переважаючим способом їх дослідження не тільки для України, а й для багатьох зарубіжних країн [3, с. 241].

Мінусом усної форми показань свідка є те, що процес допиту свідка, за відсутності виваженої позиції та підходу з боку суддів, сторін та їх представників, не дасть змоги отримати достовірної інформації по справі. Мало того, можуть бути сформовані умови для зловживання суддями своїми повноваженнями. Так, нерідко на практиці суддя перехоплює ініціативу в допиті свідка, не даючи можливості сторонам поставити свідку бодай одне запитання. Якщо при пасивності сторін така поведінка зрозуміла, то в іншій ситуації для цивільного процесу усунення сторін від допиту свідка є неприпустимим.

Із-за того, що суддя та сторона зі свідками протилежної сторони знайомляться в судовому засіданні (в цивільному процесі досудових стадій немає – курсив наш – Н. Н.), інколи допит свідків у судовому засіданні перетворюється на хаос: йому задають запитання, що не мають відношення до справи; запитання можуть повторюватися, але відповіді на них можуть змінюватися; запитання можуть формулюватися в такій складній формі, що навіть сам суддя не буде розуміти, чи дійсно це матиме значення для вирішення справи; відсутність структури допиту свідка може викликати непослідовність запитань, що задаються свідкові, і це в подальшому ускладнить сприйняття інформації від нього.

Не слід забувати за емоційну та психологічну сторону допиту свідка в залі судового засідання: пересічний громадянин може розгубитися і не надати повноцінну відповідь на поставлене запитання. Мало того, він сам може перекрутити те, що особисто бачив, на шкоду правильному вирішенні цивільній справі.

Усна форма показань свідка дає можливість зловживати сторонам, ставлячи свідку навідні запитання, добиваючись «бажаної» відповіді для вирішення справи.

Якщо свідок не з'явився на процес, то треба відкладати розгляд цивільної справи та вирішувати питання, пов'язані з його явкою до суду. Зрозуміло, що такий порядок буде тільки затягувати вирішення цивільної справи.

З метою усунення частини вищевказаних недоліків усної форми, діюче законодавство України допускає можливість використання письмової форми показань свідка. Ця форма показань на відміну від усної дає можливість у більш спокійній атмосфері сформулювати свої думки з приводу обставин цивільної справи. Звичайно, що і тут є можливості для зловживання, ось чому важливо усвідомлювати умови та порядок використання письмової форми показань свідка.

Про один випадок письмової форми показань свідка ми вже згадували вище: використання свідком письмових записів, якщо його показання пов'язані з обчисленням або інформацією, яку важко зберегти. В даному разі до такої інформації можна віднести економічні, бухгалтерські, технічні розрахунки, виражені в фізичних, хімічних, математичних формулах, а також креслення, схеми, плани тощо. Така інформація повинна мати органічний зв'язок із обставинами цивільної справи [4, с. 302].

На практиці нерідко використання свідком письмових заміток виступає причиною заявлення суддям відводу з боку тих сторін справи, які вважають, що умов для їх використання не було або, навпаки, вони були [5; 6]. Ось чому, як правильно вказує В. І. Тертишніков, такі замітки свідка мають бути пред'явлені суду та особам, які беруть участь у справі, щоби вони переконалися, що це дійсно замітки, обчислення, а не текст показань свідка [7, с. 227]. Але, з іншого боку, на нашу думку, в такому правильному зауваженні є певні неточності: письмові замітки, які використовує свідок, виступають частиною його показань. Вони не можуть ними не бути, оскільки свідок в усній формі її висловлює в суді. Мало того, дані замітки суд може залучити до матеріалів справи своєю ухвалою. Якби дані письмові замітки не були частиною показань свідка, то в такому разі не можна було б говорити про винятки із принципу усності судового розгляду.

Особливістю такої письмової форми показань свідка є те, що вона, як правило, формувалася ним особисто як до процесу, так і у зв'язку із проведенням слухання цивільної справи.

Разом із тим діюче законодавство передбачає інші випадки письмової форми показань свідка в цивільному процесі. З цього приводу є ст. 183 ЦПК України, яка називається «Оголошення показань свідка». Вже з самої назви видно, що йдеться про таку інформацію, яка викладена на письмі. Вказана стаття називає такі випадки, коли відбувається оголошення письмових показань свідків: «у разі відкладення розгляду справи показання свідків, зібрані за судовими дорученнями в порядку забезпечення доказів під час допиту їх за місцем проживання, або показання, дані ними у судовому засіданні, в якому було ухвалено скасоване рішення, повинні бути оголошені і досліджені в судовому засіданні, в якому ухвалено рішення, якщо участь цих свідків у новому судовому засіданні є неможливою».

Особливістю такої письмової форми показань свідків є те, що вона формується за участі судді в процесуальному порядку. Не обов'язково це буде суддя, що розглядає цивільну справу, але це не виключається, наприклад, якщо буде проведено допит свідка у місці його перебування. В будь-якому разі вищевказані випадки вимагають складання процесуального документа: протоколу допиту свідка. В цьому документі відображається те, що розказав свідок, поставлені йому запитання та відповіді на них. З іншого боку, як правильно вказують деякі адвокати, ст. 183 ЦПК України не бере до уваги той факт, що в суді проводиться звукозапис, а тому, якщо показання свідка зафіксовані на ньому, то достатньо їх тільки відтворити в судовому засіданні, а не проводити роздруківку технічного запису, щоб потім даний текст головуючий оголосив [2, с. 382]. Проте, як свідчить судова практика, «дослідження технічного запису допиту свідків неможливо, можливо допитати свідків у судовому засіданні відповідно до вимог ЦПК» [8].

При оголошенні показань свідків важливим є те, що інформація від свідка вилучалася за участі судді з використанням процесуально-правових механізмів. Саме це буде забезпечувати достовірність таких письмових показань свідка, якщо з приводу джерел фіксації сторонами не буде зроблено жодних зауважень.

Отже, діючий ЦПК України передбачає випадки, коли показання свідків можуть бути надані в письмовій формі, які суд має взяти до уваги, за наявності умов використання такої форми показань свідків (наприклад, вони були проголошені суддею в судовому засіданні).

Якщо сторона захоче використовувати письмові показання свідків за межами вищевказаних форм, то бажаного процесуального ефекту (*підтвердження ними обставин цивільної справи – курсив наш – Н. Н.*) не буде. Так, в одній із цивільних справ сторона відповідача надала суду письмові показання двох свідків, місце проживання яких не вдалося встановити та які не були особисто допитані, а також підписи яких не були ніким засвідчені. Суд такі показання до уваги не взяв [9].

Тим не менше, як зазначають окремі дослідники, вітчизняна судова практика може «похвалитися» солідною кількістю судових рішень використання судами письмової форми показань свідків за межами тих випадків, які дозволяє діючий ЦПК України. Так, О. Г. Братель, аналізуючи судову практику з Єдиного державного реєстру судових рішень, зазначає, що можна віднайти близько 50-ти цивільних справ, де має місце використання письмових показань свідків, які прирівнюються до доказів та таких показань, що надані судам свідками особисто. Причому немає їх приведення до присяги, попередження про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань та, головне, перевірка судом того, що текст викладений у так званих письмових показаннях свідка ним особисто. Як зазначає автор, переважна більшість письмових показань свідків використовується саме у справах окремого провадження та справах позовного провадження про визнання особи такою, що втратила право на користування житловим приміщенням [10, с. 72–73]. Подібна практика є неприпустимою навіть у тому випадку, якщо письмові показання свідка будуть завірені нотаріально, оскільки такі форми отримання письмових показань не передбачені. Якщо вони не передбачені, то відповідно до правил оцінки показань свідків вони мають визнаватися недопустимими.

Тим не менше, деякі країни світу допускають надходження показань свідків у письмовій формі. Цікавим у цьому плані є нормативний досвід Франції, ЦПК якої допускає використання письмових показань свідків. Даний кодекс для письмових показань передбачає цілий розділ. Так, письмові показання свідок має написати та підписати власноручно. У тексті документа він повинен викласти тільки ті факти, які він особисто бачив або учасником яких він був. Обов'язково у тексті документа мають бути зазначені прізвище, ім'я та по батькові свідка, дата та місце народження і місце проживання, а також професія. Крім того, якщо це потрібно, то вказується про перебування свідка у родинних відносинах, відносинах підпорядкування, співпраці чи наявності спільних інтересів зі сторонами справи. До письмових показань свідка обов'язково додаються в оригіналі чи фотокопія офіційного документа, який посвідчує особистість свідка та його підпис. У тексті письмових показань свідка має бути вказана мета їх надання – в суд для вирішення справи, а також те, що свідку відомо, що за дачу завідомо хибних свідчень він може понести кримінальну відповідальність (ст. 202 ЦПК Франції) [11, с. 73].

Письмові покази від свідка у справу потрапляють безпосередньо від сторін чи за ініціативою суду. Якщо вони надходять за ініціативою останнього, то він надає можливість сторонам із ними ознайомитися (ст. 200 ЦПК Франції) [11, с. 73].

Проте суд завжди має право допитати свідка, що подав письмові показання (ст. 203 ЦПК Франції) [11, с. 73]. Як правило, це має місце у тому випадку, коли проти його свідчень почне заперечувати одна сторона або його показання свідка будуть суперечити іншим доказам у справі.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Форма показань свідка у цивільному процесі виступає важливим детермінуючим фактором, який впливає на різноманітні процедури, пов'язані із залученням показань свідків у цивільну справу, їх дослідженням та оцінкою. Переважаючою формою показань свідка в Україні та за кордоном виступає усна форма, яка дає можливість більш достовірно оцінити сказане свідком. Проте письмова форма показань свідків у цивільному процесі допускається, і в низці випадків вона є єдино можливою. Отже, з метою недопущення недостовірного встановлення обставини цивільної справи слід виважено підходити до випадків закріплення письмової форми показань свідків у цивільному процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Треушников М. К. Судебные доказательства. Москва: ОАО «Издательский дом «Городец», 2004. 272 с.
2. Зейкан Я. П. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / Зейкан Я. П., Луців-Шумська Н. Л., Шумська Н. Л. Київ: КНТ, 2011. 672 с.
3. Молчанов В. В. Основы теории доказательств в гражданском процессуальном праве: учебное пособие. Москва: ИКД «Зерцало-М», 2012. 360 с.
4. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України: пер. з рос. / С. В. Ківалов, Ю. С. Червоний, Г. С. Волосатий та ін.; за ред. Ю. С. Червоного. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 656 с.
5. Ухвала Садгирського районного суду м. Чернівців від 3 червня 2016 р. в цивільній справі № 720/2303/15-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58659693> (дата звернення: 10.01.2017).
6. Ухвала Первомайського міськрайонного суду Харківської області від 18 січня 2017 р. в цивільній справі № 632/2156/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64121301> (дата звернення: 10.01.2017).
7. Тертишніков В. І. Цивільний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар. Харків: Видавець ФО-П Вапнярчук Н. М., 2009. 608 с.
8. Ухвала Комінтернівського районного суду м. Харкова від 13 червня 2016 р. в цивільній справі № 641/8122/15-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58348336#> (дата звернення: 10.01.2017).
9. Рішення Ленінського районного суду м. Севастополя від 19 липня 2011 р. в цивільній справі № 641/8122/15-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/17960908> (дата звернення: 10.01.2017).
10. Братель О. Г. Показання свідків у цивільному процесі: нетрадиційний підхід у використанні доказу / Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10–11 квітня 2015 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2015. С. 70–73.
11. Новый гражданский процессуальный кодекс Франции: [пер. с франц. В. Захватаев]. Предисловие: А. Довгерт, В. Захватаев / отв. ред. А. Довгерт. Киев: Истина, 2004. 544 с.

Novikova N. The oral and written forms of evidence in civil proceedings

The article is devoted to the different forms of witness testimony in civil proceedings. The oral and written form of witness testimony by CPC of Ukraine and France has been investigated there. The author analyzes the positive and negative aspects of oral or written form of the testimony of a witness in civil case.

Keywords: civil procedure, testimony, witness, form, research.

НЕВИКОНАННЯ ПОЗИТИВНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ ДЕРЖАВИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ЯК УМОВА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Первомайський О. О.,

кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу проблем приватного права НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

У статті досліджуються умови притягнення держави Україна до цивільно-правової відповідальності у випадках, коли державою порушуються її позитивні обов'язки із захисту права власності. Акцентується увага на проблемах, що виникають при застосуванні подібної моделі відповідальності держави. Пропонуються можливі дії з удосконалення національної практики у цьому питанні.